

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 10 Sayı/Issue 24 Nisan/April 2021
Samsun-Türkiye/ Turkey

ISSN: 2147- 5490
www.dedekorkutdersisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut405>

Araştırma Makalesi/ Resarch Article

Mihail Bakhtin'in Kronotop Kuramına Göre Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Saatleri Ayarlama Enstitüsü" Adlı Romanında Zaman Sorunsalı

The issue of time in Ahmet Hamdi Tanpınar's novel "Institut of Time" according to Mikhail Bakhtin's theory of kronotop

Öz

Bu makalede, Mihail Bakhtin'in Kronotop Kuramına göre, "Saatleri Ayarlama Enstitüsü" adlı romanında Ahmed Hamdi Tanpınar'ın zaman ve mekânla olan yaklaşımını incelemeye çalıştık. Tanpınar, döneminin diğer yazarlardan farklı olarak edebi eserlerinde zaman mefhumunu farklı şekillerde incelemiştir. Tanpınar için önemli olan insanın zamanla olan ilişkisidir. İnsan zamanın sahibi midir yoksa zaman insanın dışında mı kalır? Tanpınar zamanın öznel kuramına bağlı olup parçalanmaz zaman anlayışını kabul etmektedir. Yazar geçmişten koparak geleceğe adım atılmasına soru işareti koymaktadır. Romanda iki tür zamanla karşılaşırız. Birisi fiziksel zaman, diğeri ise içsel zamandır. Zamanı incelenirken ona uygun olan mekânlar hakkında da bilgi sahibi oluyoruz. Romanda fiziksel zaman, tarihi süreçleri anlatarak verilmiştir. Mekânlar da bu süreçlere uygun olarak seçilmiştir. İçsel zamanın zihniyet değişmesi ile ilgili olduğunu altını çizmek için romandaki kahramanları ele alıp üç grupta topladık. Farklı gruptaki kahramanların yaşadığı reel zaman ve zihniyetlerinde oluşturulmuş öznel zamanları mukayese ederek toplumun ilerlemesinde hem geçmiş zamanın hem de, modern zamanın doğru olarak değerlendirmesinin önemini vurgulamaya çalıştık. Romanda var olan zaman maddi bir şekilde duvar, kol, şehir saatleri ile kendini göstermektedir. Zaman değişimi kahramanların iç değişimi ile bağlıdır. Romanda verilmiş kronotop modelleri toplumun gelişmesine ve ilerlemesine etkin rol oynayan önemli aktörler olarak kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mihael Bakhtin, Kronotop, Ahmet Hamdi Tanpınar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Zaman, mekân.

Abstract

The presented article is an attempt to establish the writer's attitude towards The issue of time in Ahmet Hamdi Tanpınar's novel "Institut of Time" according to Mikhail Bakhtin's theory of kronotop. Unlike the writers of the same period, Tanpınar's creative work is saturated with thinking about the concept of time and determining whether the subject is a passive recipient of the universe or not, whether the subject himself regulates time or time stays beyond him. The writer shares the subjectivist theory of time. He supports the idea of time duration, which is developed at the level of the subject and is indivisible. The issue of determining the fiction time and space, represented by two dichotomous forms at the level of the fiction text, is also discussed. The temporal-spatial models of the fiction time help us to determine which is dominant – time or space in the works of a particular epoch. In Turkish literature of the 20th century, and especially in the works of the first part of the Republic Period, time is dominant. For Ahmet Hamdi Tanpınar, the temporal triad – past, present and future – is perceived as one entire chain, the events are characterized by consequentiality, a particular event is comprehended by the subject simultaneously, i.e. the past event is prospectively projected into the present. Besides, I think that while comprehending the past, present and future, the writer resorts to a symbolic way, the mentioned physical time is determined in specific characters.

Mzisa BUSKIVADZE *

Tiflis Devlet Üniversitesi

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 06.03.2021
Kabul Tarihi: 20.03.2021
E-yayın Tarihi: 15.04.2021

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Dr.
Tiflis Devlet Üniversitesi Beşeri Bilimler
Fakültesi Türkoloji Bölümü, Tiflis/Gürcistan.
Elmek: mzisa.buskivadze@tsu.ge
ORCID: <https://orcid.org/10324141>

The novel has a form of memoirs, has an auctor narrator, who, at first glance, appreciates the events from the outside perspective, though, he himself is the direct participant of the main events. The reader gets acquainted with any event or character by means of the narrator, so, the attitude of the protagonist himself toward the time and understanding whether he is able or not to develop inner, subjective time, which can set him free from the everyday life frames and gives him a possibility to create alternative time, is very important. In the novel hours represent the material expression of the time of everyday life. Time periods do not change easily and this change also determines the internal transformation of a character. The writer, while determining space, uses compressed and expanded space. While determining compressed, narrow time we can see particular places, like a coffee house. The coffee house, at a glance, expresses narrow, compressed space, but the time running in it is wide and uninterrupted. The analysis of the time-space models in the work gives us a possibility to conclude that in a symbolic way they are important strategists of progress or regress of thinking of the society.

Keywords: Mihael Bakhtin Theory of Kronotop, Ahmet Hamdi Tanpınar, Institute of Time”, time, place.

Giriş

Edebi eserlerin incelenmesinde zaman ve mekân sorunu önemli problemler arasında yer almaktadır. Kronotop edebi metinlerde tıpkı bir sembol gibi bir çok manayı gizlerken, bir yanda da ideolojik anlamlara zemin hazırlar. Bu yüzden eser incelemelerinde de en etkili nokta kronotoplardır. Her hangi bir olay zaman ve mekân çerçevesinde meydana gelmektedir. Bazen zaman, bazen de mekân açık bir şekilde verilmektedir. Paul Ricoeur'un dediği gibi “Edebi eserindeki oluşturulmuş dünya zaman dünyasıdır.”¹ (Ratiani, 2008:15). Zaman ve mekân bir bakıma yazarın estetik ve felsefi görüşlerinin de yansımasıdır.

20. Yüzyıl Dünya edebiyatında zaman ve mekân modellerinin **belirtme ve tespit** konusu en aktüel sorunlardan biri olmuştur. Marcel Proust, James Joyce, Franz Kafka, Virginia Woolf gibi yazarların edebi hayatı ve eserleri bunun güzel örneklerindedir. Zamanın var olan dünyanın mantıklı yapısı ve öznesel olarak kavrayışı arasındaki farkı insan tarihi kadar eskidir. Bu durum sonu bulmayan tartışmaya benzer.

Zaman ve mekân kavramlarının felsefi tahlilinin ardından edebiyat biliminde bu kavramların öznesel ve nesnel kuramları ortaya çıkar. Zaman ve mekân kavramları hakkında nesnel kuramın en etkili yorumu ve açıklaması, Rus Edebiyat bilimci Mihail Bakhtin² tarafından yapılmıştır. Mihail Bahktin, “Romanda Zaman ve Kronotop Biçimlerine Dair Sonuç Niteliğinde Kanular”³ adlı çalışmasında, Einstein’in izafiyet teorisinden faydalanarak “kronotop Chronos” zaman, “topos” mekân kavramını gündeme getirir:

“Edebiyatta sanatsal olarak ifade edilen zamansal ve uzamsal ilişkilerin için bağlantılılığına kronotop (harfiyen anlamıyla, ‘zaman-uzam’) adını vereceğiz. Bu terim (uzam-zaman), matematikte kullanılmaktadır ve Einstein’in Görelilik Teorisi’nin parçası olarak geliştirilmiştir. Görelilik teorisinde barındırdığı özel anlam bizim amaçlarımız açısından önem taşımıyor; edebiyat eleştirisi için hemen hemen (ama tamamen değil) bir eğretileme olarak ödünç almaktayız. Bizim açımızdan taşıdığı önemse, uzam ve (uzamın dördüncü boyutu olarak) zamanın birbirinden ayrılmazlığını ifade ediyor olması” (Bakhtin,1975:110).

1 Paul Ricoeur (1913-2005) Fransız filozof, tarihçi, Husserli ve Gabriel Marcel'in Fenomenolojisiyle tanışmıştır. Başlıca yapıtı, “Yorumbilgi ve Psikanaliz, Din ve İnanç”tır.

2 Mihail Bakhtin (1895-1975) Rus Edebiyatbilimcisi, filozof, kültür tarihçisi. Başlıca yapıtları şunlardır: Dostoyevski Poetikasının Sorunları, Rables ve Dünyası, Sanat ve Sorumluluk ilk Felsefi Denemeleri, Karnavaldan Romana, Romanda Zaman ve Kronotop Biçimlerine Dair Sonuç Niteliğinde Kanular.”

3 Mihail Bakhtin, “Romanda Zaman ve Kronotop Biçimlerine Dair Sonuç Niteliğinde Kanular”, 1975.

Mihail Bakhtin'in Kronotop Kuramına Göre
Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Saatleri Ayarlama Enstitüsü" Adlı Romanında Zaman Sorunsalı

Zaman ve mekân Mihail Bakhtin'e göre birbiri ile sıkı bir ilişki içindedir ve dolayısıyla zaman, mekândan yani içinde bulunduğu uzamdan ayrı düşünülemez. Zaman ve mekân kavramları edebi metinde biçimsel olarak kurucu kategoriler oldukları için birbirlerinden ayrılamaz bir özellik taşır, birliktelikte duyguların ve değerlerin izlerini taşıyarak kronotop adını alırlar. Mihail Bakhtin, kronotop kavramında zaman/mekân ilişkisine ve bu ilişkinin sanat-edebiyat yapıtlarında taşıdığı değerlere bakar. Bakhtin'in kronotop anlayışı "Edebi sisteminde bu iki kategorinin parçalanmaz bir bütünlük olarak kabul edilmesini kast etmektedir." (Bakhtin,1985:151). İşlevsel açıdan bakıldığında kronotop; Edebi metinlerde metnin seviyesinde tarihi, edebi türü ve kahramanların bireysel zaman ve mekansal alanlarını gösterir

Kronotoplar ayrı ayrı ele alınsa da birbiri ile sürekli bir ilişki içindedirler. Kronotop'un işlevlerini Bakhtin şöyle açıklar:

"Peki bütün bu zaman-uzamların ne gibi bir önemi vardır? En belirgin olan şey, anlatı açısından taşıdıkları anlamdır. Romanın temel anlatsal olaylarını örgütleyen merkezdir bu zaman-uzamlar. Zaman-uzam, anlatı düğümlerinin bağlandığı ve birleştiği yerdir. Anlatıyı biçimlendiren anlamın bu zaman-uzamlara ait olduğu, hiçbir çekince ilave edilmeksizin söylenebilir. Zaman-uzamın temsil etme bakımından taşıdığı önemden güçlü bir biçimde etkilenmekten kaçınamayız. Sonuçta, zaman dokunulur ve görünür hâle gelir; zaman-uzam anlatıdaki olayları somutlaştırıp, cisimleştirir, onlara yaşam kazandırır. Bir olay iletilebilir hâle gelir, bilgiye dönüşür, kişi olayın geçtiği yer ve zamana dair kesin bilgi verebilir hâle gelir. Ama olay bir figür olmaz. Olayların gösterilirliği, temsil edilebilirliği için gerekli zemini hazırlayan bizzat zaman-uzamdır " (Bakhtin,1985:175).

Zaman ve mekân kavramlarının bir bütünlük olarak anlayışı Rus ve Avrupa edebiyat biliminde farklı bilim adamları tarafından da kabul edilmiştir. Likhaçev'e göre "Söz sanatında mekân edebi zamana direkt bağlıdır"⁴ (Ratiani; 2005;149). Babuşkin de aynı görüşü paylaşmaktadır; "Sanatta mekan ve zaman parçalanmaz bir bütünlüktür."⁵ (Ratiani, 2005;151) Edebi eserin zamanı, öznesel zamanın özel bir ifadesidir. Thomas Mann'ın dediği gibi "Zaman anlatmanın bir aracıdır."⁶ Bu yüzden her yazar zaman ve mekân modelleri ile ilgili sorunu kendi düşüncelerine uygun olarak çözmektedir.

Kronotop zamanın, çevrenin ve anlatının türünün tespit edilmesinde belirleyici olabilir. S. Gezeroğlu, "Nezihe Meriç'in Öykülerinde Kronotop (Zaman-Uzam)" adlı yüksek lisans tezinde kronotop ile zamanın görünür hale geldiğini belirtir. Yazar çalışmasında olayların cisimleştirilerek yaşam kazandığını, böylece iletilebilir bir hale gelen olayların bilgiye dönüşerek zamana ait saklı kısımları da anlaşılır bir hale getirdiklerini ifade eder:

4 Dimitri Likhaçev (1906-1999) Ünlü Rus edebiyat bilimcisi, kültür ve sanat araştırmacısı, akademisyen. Erken dönem Slav yazımından başlayarak günümüze kadar Rus Kültürü ve filolojisinin çeşitli alanlarında kapsamlı temel araştırmalarıyla tanınır. Başlıca yapıtları: "Eski Rusya'nın Ulusal Kimliği, Rus Edebiyatının Ortaya Çıkışı, Eski Rus Edebiyatının Poetiği ve Rus Üzerine Notlar" dır.

5 Babuşkin S.A. (1913-1969) Rus Edebiyat bilimcisi, yazar. Babuşkin klasik roman türünde edebi zaman konusunu araştıran önemli isimler arasında yer almaktadır. Önemli yapıtlarından biri "Edebiyat Sorunları" adlı kitabıdır.

6 Thomas Mann (1875-1955) Nobel ödüllü Alman yazarı. Edebi eserlerin yanı sıra yazar sosyal ve siyasi eleştirileri ile de dikkatleri çekmiştir. Thomas Mann filozof Arthur Schopenhauer ve Friedrich Nietzsche'nin eserlerinden oldukça etkilenmiştir. Faşizm karşıtı olan Mann Alman vatandaşlığından çıkarıldı ve 1938 yılında ABD'ye taşındı. Yazarın ünlü kitapları şunlardır: Buddenbrook ailesi, Doktor Faustus, Büyülü Dağ.

“Kronotopların özellikle olaya dayalı anlatılar açısından taşıdığı anlam önemlidir. Bakhtin’in makalesinde de ifade ettiği gibi, kronotoplar romanın temel anlatısal olaylarını örgütler. Anlatı düğümlerinin bağlandığı ve birleştiği yer olan kronotopların öncelikli işlevini temsil etmektedir. Kronotop ile zaman dokunur, görünür hâle gelir. Olaylar cisimleştirilerek onlara yaşam kazandırılır. Aynı zamanda olaylar iletilebilir hâle gelir, bilgiye dönüşür. Hikâyenin geçtiği yer ve zamana dair kesin bilgi verilebilir hâle gelir” (Gezeroğlu, 2015:55).

XX. yüzyılda zaman ve mekânla ilgili yeni yaklaşımlar ortaya çıkarıldı. Zaman ve mekân edebi eserin sadece yapısal bir parçası olmayıp eserin ana teması da olabileceği anlaşıldı. Böylece “kaybolmuş zamanın arayışı”, XX. yüzyılın kahramanlarının merkezi dramını oluşturmuştur.

Türk Edebiyatında zaman konusuna farklı şekilde yaklaşan yazarlardan birisi de Ahmet Hamdi Tanpınar’dır. Yazarın hemen hemen bütün eserlerinde zaman kavramı, anlamı, işlevi hakkında görüşlere yer verilmektedir. Yazarın ünlü “Saatleri Ayarlama Enstitüsü” adlı romanında kronotop konusu iki açıdan ilginçtir. Romanda iki tür kronotop’a rastlıyoruz. Bunlar Topografik ve Psikolojik kronotop modelleridir. Topografik kronotop tarihsel zaman ve mekâna denk gelen somut olan zamana ve mekâna bağlıdır. Edebi eserdeki mekân, yaşanan zamandan izler taşır ve dolayısıyla zamanda meydana gelen değişim mekânda meydana gelen değişimle ilgilidir. Yaşanan dönemin tarihî, ekonomik, kültürel ve sosyal dokusu mekâna siner. Dolayısıyla mekân dönemin, yani zamanın yaşam tarzı, ekonomik durumu ve bunlarla beraber estetik anlayışı hakkında bilgiler içerir. Psikolojik kronotop ise, kahramanlar tarafından öznesel olarak algılanmış zaman ve mekânı belirtmektedir. Birey geçirdiği krizleri nedeni ile akıp giden zamandan kopmuş olup zihninde oluşturulmuş zamanda yaşamaya devam eder.

2. “Saatleri Ayarlama Enstitüsü” Romanında Kronotop Sorunu:

Ahmet Hamdi Tanpınar toplumun buhranları, manevi ve ahlak bozuklukları, gerilimi veya ilerlemesini zamana bağlayıp inceler. Yazar için önemli olan insan üzerinde zamanın etkisidir. Yazar tarafından insanın “zamanın efendisi” olarak gösterilmesi altının çizilmesi gereken bir konudur. Tanpınar geçmişi, şimdiki zamanı ve geleceği bir bütünlük olarak algılamaktadır. Yazar zaman kavramının öznesel kuramına bağlıdır. Bu yüzden eserlerindeki Bergson’un zaman felsefesi dikkat çeker. “Ne içindeyim zamanın” adlı şiirinde Tanpınar, zamanın parçalanmaz bütünlüğü ile insanın zamanla birleşmesi görüşünü ortaya koymaktadır.

*“ Ne içindeyim zamanın, ne de büsbütün dışında
Yekpare, geniş bir anın, parçalanmaz akışında”*

(Tanpınar, 2017: 5).

Tanpınar’a göre zaman, “yekpare geniş bir an” ve “parçalanmaz bir bütündür”. O akıp giden zaman yerine yaşanan zamanı koyar, estetiğini de bölünmez bir bütün olan zamanın arayışı haline getirir. Şiirin devamında Tanpınar’ın zaman anlayışını ele veren rüya, musiki ve mazi kavramları üzerinde durulur. Rüya kendisinden çok yarattığı duygu, musiki ise çağrışımlar bakımından önem taşır ve insanı akan zamanın dışına götürür. Mazi Tanpınar’ın zaman kavramında önemli bir yer tutar. Fakat maziyi

7A. Hamdi Tanpınar, “Saatleri Ayarlama Enstitüsü”, Dergah Yayınları, İstanbul 2012.

Mihail Bakhtin'in Kronotop Kuramına Göre
Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Saatleri Ayarlama Enstitüsü" Adlı Romanında Zaman Sorunsalı

donmuş haliyle almaz, onu iç aleminde yeniden yaratır ve bugüne getirir. (Okumuş-Şahin, 2012:109-110)

Geçmiş zamanın canlı olarak algılayışı, zaman ve mekân modellerin harmonik bir şekilde birleşmenin tablosunu Bursa'da zaman şiirinde de görebiliriz:

*"Bursa'da eski bir camı avlusu,
Küçük şadırvanda şakırdayan su;
Orhan zamanında kalma bir duvar...
Onunla bir yaşta ihtiyar çınar
Eliyor dört yana sakın bir günü.
Bir rüyadan arta kalmanın hüznü
İçinde gülüyor bana derinden.
(...)
Bir zafer müjdesi burada her isim:
Saanki tek bir anda gün, saat, mevsim
Yaşıyor sihrini geçmiş zamanın
Hala bu taşlarda gülen rüyanın."*

(Tanpınar, 2017: 10).

Tanpınar'ın zaman anlayışını belirleyen unsurlardan biri de medeniyet krizidir. Tanzimatla birlikte yaşanan bu krizin ardından mazinin oluşması istenen yeniye bir türlü eklemelenemeyişi ve bunun yarattığı boşluk, parçalanmış bir zamanı gösterir. (Okumuş-Şahin, 2012:112) Çoğu zaman romanların kahramanları da işte bu parçalanmış zamanı yaşar. Yazar kahramanlarının bu boşlukta savrulup kaybolmalarını engellemek için eşyalara sinmiş zamanın ruhu ve kapsayıcı kahramanlar ile zamanı kuşatır ve bir bütün halinde akmaya zorlar.

Yukarıda belirttiğimiz üzere, "Saatleri Ayarlama Enstitüsü"nde iki farklı kronotop mevcuttur. Yazar romanında iki medeniyet arasında bocalayan toplumu anlatmaktadır. Roman adeta "*zamanını şaşırılmış bir cemiyetin eleştirisidir.*" (Okumuş-Şahin, 2012:112) Başkahraman olan Hayri İrdal hayat öyküsünü anlatarak II.Abdülhamit devrinden başlayarak Cumhuriyet dönemine kadar toplumun geçirdiği tarihsel ve içsel çatışmaları aktarmaktadır. Yazar ironi tekniğini kullansa da asıl amacı eleştiri yapmaktan ziyade toplum içindeki sorunlarını altını çizmektir. Tanpınar kahramanlarıyla zaman arasında ciddi bir ilişki kurmaktadır. Her kahraman belli bir zamanın ifadesidir. Zaman, zaman ve insan ilişkisi hakkında Nuri Efendinin görüşleri yazarın yazarın bizzat kendisine ait olduğunu söylesek yanlış olmaz diye düşünüyoruz. "*Saatin kendisi mekan, yürüyüşü zaman, ayarı insandır... Bu da gösteriyor ki, zaman ve mekan insanla mevcuttur.*" (Tanpınar; 2012; 33).

Roman tamamen zamanın "esiridir" diyebiliriz. Roman dört bölümünden ibaret olup her bölüm tarihi bir sürece denk gelmektedir. Berna Moran bu bölümleri şu şekilde sıralamaktadır: "*Yorumum doğruysa birinci bölüm Tanzimat öncesini ele almaktadır, ikinci bölümü Tanzimat dönemini, üç ve dördüncü bölümler de Cumhuriyet döneminin başlarını ve davasını*" (Moran; 2015; 775).

Yazar romanda tanrısal anlatıcı konumunda olup olayları bazen dışardan, bazen de içerden değerlendirir. Romanda kronoloji anlatmaya rastlanmaz, ancak anlatma

zamanı şimdiki zamanıdır. Anlatıcı hafızasında uzak ve yakın geçmişi canlandırarak okuyucuya tarihi olayları nakleder. Adı geçen durum “Retrospectiv epifani” olarak adlandırılmaktadır.⁸ Romanın “Büyük Ümitler” adlı birinci bölümünde Tanzimat öncesi Türkiye ve Türk toplumu anlatılmaktadır. Tarihi olaylardan bahsedilmemesine rağmen Sultan Abdülhamid’in adının geçmesi, tarihi zamanı kolayca bilinmesine sebep olur. Mesela:

“Benim çocukluğumun geçtiği Abdülhamit devrinde cemiyetimiz neşesizdi. Başta padişahın asık yüzünden gelen ve halka halka etrafa yayılan bu neşesizlik eşyaya da sirayet etmişti. O zamanlar vapur düdüklarının acılığını, hüznünü, keskinliğini benim yaşımda olanların hepsi bilir” (Tanpınar; 2012:41).

Romanda Meşrutiyet dönemiyle birlikte çoğalmaya başlayan şehir saatleri Muvakkit Nuri Efendi’de ayarsız saati göreceği korkusunu doğurur:

“Nuri Efendi belki saat tamirinden ziyade saatlerin ayarında titizdi. Ayarsız saat bu halim selim adamı adeta çileden çıkarırdı. Meşrutiyet’ten sonra bilhassa şehir saatleri çoğalınca “ayarsız saat göreceğim” korkusu ile muvakkithaneden çıkmaz olmuştu” (Tanpınar, 2012:123).

Topografik kronotop tarihi zamanı ile verilmektedir. Ayrıca topografik kronotop içinde şato (köşk, konak, yalı) kronotopu barındırır. Bakhtin’e göre:

“Şato, feodal dönem lordlarının yaşadığı yerdir (dolayısıyla, geçmişin tarihsel figürlerinin mekânıdır); yüzyılların ve nesillerin izleri, mimarisinin çeşitli bölümleri olarak, mobilyalarda, silahlarda, ataların portrelerinin bulunduğu galerilerde, aile arşivlerinde ve hanedanlık imtiyazı ve hakların babadan oğula geçmesini içeren belirli insan ilişkilerinde gözle görünür biçimde düzenlenmiştir. Son olarak bir de, efsaneler ve gelenekler, şatonun her köşesini ve civarını geçmiş olayları sürekli hatırlatan nesnelere canlandırmaktadır” (Bakhtin,1985:175).

Türk kültüründe şato olmazsa da aynı işlevi taşıyan köşk ve konaklar vardır. Belli bir döneme göre konakta yaşamak, zenginlik işareti olarak görülmektedir. Konaklar genelde geçmiş hatırlatan eşyalarla doludur, bu yüzden konak tarihsel zaman ve mekân özelliği taşımaktadır. Romanda bunun en güzel örneği Abdüsselam Bey’in konağı ve konaktaki “çocuk odası” adını taşıyan ve depo işlevi olan bir odadır.

“Abdüsselâm Bey, yirmi otuz odalı konağında bütün bir aşiretle yaşayan, çok zengin, insan canlısı bir adamdı... Dışardan bitmez tükenmez gibi görünen bu evin içinde insanlar âdeta üst üste yaşıyordu.... Hürriyetin ilânından sonra, ayrı ayrı planlarda bir benzeri olduğu imparatorluk gibi, konak da yavaş yavaş dağıldı. İlk önce Bosna Hersek, Bulgaristan, Şarkî Rumeli ve Şimalî Afrika arazisi ile beraber birader beylerle hemşire hanımlar ayrıldılar, sonra Balkan Harbi sırasında küçük beylerin ve gelin hanımların bir kısmı evden çıktı.... Bu oda Abdüsselâm Beyin evinin bir nevi deposu idi. On bir çocuk beşiği, bir yığın mânâsız hayat artığı, Abdüsselâm Beyin muhtelif zifaflarına şahit olmuş birkaç karyola, konsollar, aynalar, eski oyuncaklar, sandıklar, hulâsa konak satılıp da bu sekiz odalı eve taşınıldığı zaman kızının ve damadının eskiciye vermelerine bir türlü razı olmadığı türlü eşya burada tozlar içinde, birbirinin üstüne yığılmış beklerdi.” (Tanpınar, 2012:123).

⁸ Retrospective Epiphanies; Mouris Bejaur tarafından uygulanmış bir kavramdır, bir olay meydana geldiği zaman her hangi bir etki yapmayabilir, fakat aynı olay gelecekle ilgili bir anla bağlı olunca yeni ve beklemedik duygu ve durumları yaratabilir.

Mihail Bakhtin'in Kronotop Kuramına Göre
Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Saatleri Ayarlama Enstitüsü" Adlı Romanında Zaman Sorunsalı

Abdüsselâm Bey içinde hiçbir çocuğun doğmadığı, büyümediği bu odaya "çocukların odası" adını vermiş ve garibi şu ki bu ad tutmuştu da:

"Belki de bu adın sihri yüzünden bu odaya garip bir hava sinmişti. Yavaş yavaş herkes evin kaybolmuş hayatının orada toplandığına inanmıştı. Orası birikmiş ayrılıkların, üst üste yığılmış ölümlerin, hâtıra ve unutulmaları odasıydı" (Tanpınar, 2012:123).

Zaman geçtikçe eski mimari yerler yerine yeni apartmanlara yer verilmiştir. Bu durum mazi ile ilgili bağların kesildiğini göstermektedir. Kahvecibaşı Camii'nin ve eski mezarlığın yerinde "modern mimarisi" ve "modern konforuyla", "modern bir mahalle" kurulacaktır.

Psikolojik kronotop kahraman tarafından zaman ve mekânın öznesel kavrayışına bağlıdır. Romanda kahramanları çokluğu göze çarpmaktadır. Psikolojik kronotop'u incelerken biz kahramanları üç gruba ayırdık. Birinci grupta belli bir zaman, yanı gerçek zaman, içinde yaşamalarına rağmen gerçek dışı, kendi ireal dünyasında yaşayan kahramanları birleştirdik. Abdüselam Bey, Seyt Lutfullah ve Aristidi Efendi simgesel olarak o zamanki toplumun zaman anlayışını ifade ederler. Yazar tarafından romanda uygulanan psikolojik kronotop modernizmin ve mazinin birbirinden kopamamasından ibarettir, yanı modernizm süreci söz konusu olduğunda toplumun geçmişle mantıklı bağları kurup kuramadığı önemlidir. Yukarıda saydığımız kahramanlar zaman değişmesine rağmen eski zamanın düşüncesiyle yaşamlarını sürdürmektedir:

"Hakikatte bütün bu insanlar hakikat denen duvarın ötesine geçmek için bir delik bulmuş yaşıyorlardı... Onlar için imkân denen şeyin hududu yoktu. Her şeyin mümkün olduğu bir alemleri vardı. Eşya, madde, insan her şey bu hudutsuz imkânın eşiğinde her an kendisi değiştirecek mucizeli kelimeyi formülü, duayı, yahut ameliyeyi bekliyordu. Evet onların gördükleri, elleriyle yokladıkları, duyularına cevap veren şeylere herkes gibi inanmaktan başka hiçbir günahları yoktu." (Tanpınar, 2012:158).

Real, fiziksel zamanın yanlış algılama durumu en derin şekilde Doktor Ramiz karakterinde verilmiştir. Doktor Ramiz Avrupa'da eğitim görmüş toplumun simgesidir. Onun için geçmişin bir anlamı olmayıp önemli olan şimdiki zamanıdır. Fakat Doktor Ramiz'in yaşadığı zaman sözde değerlerle dolu bir zamandır. O dönemin toplum yapısını ve düşünce tarzını kahvehanede toplamış insanlarda açık şekilde görebiliriz:

"Kahveye her cins ve meşrepten isan geliyordu. Zengin mirasyedi, müflis veya tutunmuş tüccar, şöhretsiz şair, gazeteci, ressam, yüksek memur, satranç ve dama ustaları, eski pehlivanlar, bir iki Darülfünun hocası bir yığın talebe, aktörler, musikişinaslar, hulasa her meslekten adam.... Küçük gruplara ayrılmış olmalarına rağmen hemen hepsi yine beraber yaşar gibiydi.... Hayat kendi şeklini yaratamazsa böyle olur. Bu kahve hakkında sizi dinlerken ben çoğunu tanıdığım bu insanları hep bir çeşit aralıkta yaşıyormuş gibi düşündüm. İterseniz onlara kapının dışında kalanlar da diyebiliriz. Muasır zamana girmemiş olmanın şaşkınlığının içinde yarı ciddi, yarı şaka tembel bir hayat! Öyle bir mazi falanla pek alakası olmasa gerek!" (Tanpınar, 2012:516).

İkinci grupta Nuri Efendi ve Hayrı İrdal'ı ele aldık. Nuri Efendi geçmiş ve şimdiki zamanı bağlayan bir karakteridir. Bu kahramanda yazar geçmişin en değerli

adetleri ve geleneklerini birleştirir. İşe karşı olan sevgisi, zamana verdiği değerini, saatlerle canlı gibi davranması, saatin geri kalmadan işlemesini Nuri Efendinin zaman anlayışını vurgular. Onun için önemli olan toplumun zamana ayak uydurulmasıdır.

Muvakkit Nuri Efendi Romanda okura bu cemaat toplumu içerisinde ideal insan olarak sunulur. Yaşadığı zamanın sahibi olan ve onu istediği gibi tasarruf eden Nuri Efendi, Saatin de felsefesini yapar. Ayrıca bozuk saatlerle cemiyet hayatı arasında da ilişki kurar. (Şahin-Okumuş, 2012:171) Ancak modernite, Nuri Efendi'nin temsil ettiği cemaat hayatının zaman üzerinde kurduğu nizamı bozar. Böylece zamanın akışı da bozulur.

“Cemiyetin içerisinde hayattan tamamen kopmuş, hayatın dışında yaşayan insanlar da vardır ve romanda bunlar sayıca çoktur. Dolayısıyla Muvakkit Nuri Efendi ve onun temsil ettiği zamanına sahip insanlar, aslında geleneksel hayatın içerisinde bir ada gibi durur. Zira Muvakkit Nuri Efendi de her biri ayrı fabrikalardan, işçiliklerden gelen bozuk saatlerin parçaları ile medeniyet ikiliğini yaşadığımız cemiyet hayatı arasında ilişki kurar. Bu bağlamda medeniyet değişiminin yarattığı buhranın farkındadır. Bununla birlikte moderne eklenilebilecek düşünce ve anlayışa sahip olan tek kişi de Muvakkit Nuri Efendi'dir.” (Şahin-Okumuş, 2012:171)

Romanda zamanla çatışan tek kahraman Hayri İrdal'dır. Hayri İrdal karakterinde geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman bir arada verilir. Bu çatışmanın önemli sebebi ise geçmişten vazgeçerek şimdiki zamanın kabul edilmesidir. Kahramanın kararsızlığı Nuri Efendinin sözleriyle ifade edilir:

“Oğlum Hayri! Derdi. İyi bir saatçi olup olmayacağını bilmiyorum. Doğrusu, bunu senin hayrın için çok isterdim. Sen erken yaşta bir iş tutup ona kendini vermezsen büyük sıkıntılara uğrayabilirsin. Yaradılışın mütevazı insan yaradılışı... Hayata ve etrafa yeteri derecede dayanıklı değilsin.” (Tanpınar, 2012:129).

Bu kararsızlığa en çok modernitenin yarattığı boşluk sebebiyet verir. Bu çöküşün bir başka nedeni de II. Dünya Savaşı'nın insanlarda bıraktığı buhran ve değersizleştirme duygusudur. Okumuş, “Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarında Zaman ve Mekân Bağlamında Yabancılaşmanın Tezahürleri” adlı makalesinde bu durumu şöyle açıklar:

“Çocukluğunda her şeye rağmen mesut bir hayatı olan Hayri İrdal, moderniteyle beraber büyük bir çöküş yaşar. Bu çöküşün bir nedeni de Ahmet Hamdi Tanpınar'ın çağın ilerleme fikrinin tükenişine, II. Dünya Savaşı'nın insanlıkta yol açtığı buhrana şahit olmasıdır. Değerlerin iflas ettiği bu dönemde insan yapısal ve umutsuzdur. Bu dönemde etkili olan varoluşçu düşünceye göre ölüm gerçeği hayatı anlamsızlaştırır da insan yaşamaya devam etmelidir. Fakat insanın ne kadar kendi kendine yaptığını iddia etseler de sahip olduğu özgürlük trajik durumu çözmeye yetmez. Böyle olunca akıp giden zaman akıl dışılığıyla Hayri İrdal'ı tatmin etmez. Ondandır kaçır ve hatıralarını yazmaya koyulur.” (Okumuş-Şahin, 2012:114)

Romanda Hayri İrdal'ın maziye duyduğu özlemin altında modernitenin baş döndürücü değişimi yatar. Hayri İrdal bu değişime ayak uyduramaz ve geçmişin saklı zamanlarında gezinir. Kendisine ideal olarak biçtiği ve hayatının neredeyse her döneminde örnek aldığı Nuri Efendi'nin arkasına gizlenir. Ama zamanı elinden kaçırmaması mazinin bile tanınmayacak hale gelmesine neden olur:

Mihail Bakhtin'in Kronotop Kuramına Göre
Ahmet Hamdi Tanpınar'ın "Saatleri Ayarlama Enstitüsü" Adlı Romanında Zaman Sorunsalı

"Romanda Hayri İrdal'ın geçmiş zamana duyduğu özlemde mazinin moderne eklemlesmesinde yapılan yanlışlıklar da etkilidir. Hayri İrdal'ın bir oldubittiye getirilerek Muvakkit Nuri Efendi'nin hayatından yola çıkıp tarihte yaşamamış bir kişi hakkında eser kaleme alması durumu, yeni bir tarih yaratma teşebbüsünün yanlışlığını vurgular. Yine Doktor Ramiz'in bile bağırarak Hayri İrdal'a Mübarek'i çok değermiş bulduğunu söylemesi, mazinin tanınmayacak hâle getirilişinin bir eleştirisidir." (Şahin-Okumuş, 2012:113)

Hayri İrdal'ın hayatına Halit Ayarcı'nın etkisi büyüktür. Zaman parçalarının değişmesi ile kahramanın da iç değişmesi başlar. Maddi sıkıntıları yaşarken Halit Ayarcı tarafından teklif edilmiş "yalan iş" ve "yalan dünya" Hayri İrdal için elverişli olur. "Hayri İrdal yönünü tayin edemeyecek durumdadır. Hiçbir mekanda tutunamayışı, en sonunda enstitüde mekân algısının tamamen yok olmasıyla neticelenir. Hayri İrdal'ın geçmişin mekânlara bakarak da yönünü tespit etmesi artık mümkün değildir" (Okumuş, Şahin, 2012; 118). Kanaatimizce bu durum geçmişin var olan zamanla tamamen koparmasının bir sonucudur.

Son olarak ele aldığımız karakter de Halit Ayarcı'dır. Halit Ayarcı yeni zamanın yeni insanıdır. Ona geçmişi olmayan bir insan da diyebiliriz. Onun için eski tamamen yoktur, eski ile bağları olan insan sadece kendini zehirlenmektedir. "Saatleri Ayarlama Enstitüsü" projesinin iptal edilmesiyle Halit Ayarcı'nın hayatı da sona erer.

Romanda verilmiş kahramanların iç zamanları aynı toplumun farklı dönemlerde yaşadıkları manevi, ahlaki bozuklukları ve iç buhranlarının bir belirtisidir. Zaman bütünlüğünün bozulması toplumun milli kimliğine zarar vermektedir. Zamanın doğru algılayışı, zaman parçalarının birbirleriyle mantıklı bağlanması toplumun ilerlemesinde önemli rol oynamaktadır.

Sonuç

XX. Yüzyılın roman ve öykülerinde zaman ve mekân konusuna büyük ilgi gösterilmektedir. Daha önceki edebi eserlerde zaman ve mekân ayrı ayrı ele alınıp incelenmiştir. XX. Yüzyılın edebiyat biliminde yeni akımlar ve kuramlar ortaya çıkması, disiplinler arası bilimsel çalışmaların artmasına neden olur. Böylece değişik bilim dallarındaki araştırma ve yaklaşımlar edebi eseri farklı açılardan inceleme fırsatı sağlar. Fizik dalında Einstein'ın uygulanmış olduğu "görelilik kuramı" Mihail Bakhtin tarafından edebiyat bilimine aktarılır. Bu dönemde hemen hemen bütün bilim dallarını kapsayan zaman ve mekân sorunu edebiyatta da ayrılmaz bir bütünlük olarak kronotop şeklinde kendini gösterir. Edebiyat Bilimine kronotop kavramını kazandırdı Mihail Bakhtin, zaman/mekân ilişkisi ile bu ilişkinin sanat-edebiyat yapıtlarında taşıdığı değerleri vurgulamak ister.

Türk edebiyatında zaman, mekân konusunu inceleyen yazarlar arasında Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ayrı bir yeri vardır. Tanpınar hemen hemen bütün edebi eserlerinde zaman ve insan arasındaki ilişkileri incelenmektedir. "Saatleri Ayarlama Enstitüsü" romanında yazar zamanı toplumun mazi ile modernite arasındaki bağları koparıp koparmadığı bakımından inceler. Romanda verilmiş topografik kronotop mekânsal bakımından önemlidir. Dağılmış konak, yıkılmış cami ve mezarlık akıp giden zamanın açık bir göstergesidir. Psikolojik kronotop kahramanların içsel zaman ve akıp giden zaman arasındaki farklılığını göstermektedir. Mazi simgesel olarak

Abdüsselam Bey, Seyt Lutfullah ve Aristidi Efendi karakterleri ile aktarılır. Nuri Efendi ise, mazi ile modernite arasında bir bağlayıcı olarak karşımıza çıkar. Toplumun hiç bir yere ait olmayan, hiç bir yere tutanamayan kısmını da Hayri İrdal karakteri temsil eder. Halit Ayaracı modernitenin simgesi olsa da, sahte değerlerle tamamen geçmişten vazgeçerek toplumun ilerlemesini sağlayamadığı için hayatını trafik kazasında kaybeder. Ahmet Hamdi Tanpınar zamanın temporal üçlüsü olan geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanı bir bütünlük olarak algılamaktadır. Yazar akıp giden zamana değil, yaşanan zamana önem verip birey tarafından mazi ile modern zamanın mantıklı şekilde bağlanabileceğine odaklanmaktadır.

Kaynaklar

- Bakhtin, M. M. (1985). Romanda Söz sanatı. Moskova.
- Bakhtin, M. M. (1975). Romanda Zaman ve Kronotop Biçimlerine Dair Sonuç Niteliğinde Kanılar. Moskova.
- Gelaşvili, M. (2018). Modernist Kronotop. Tiflis: TSU Yayınları.
- Gezeroğlu, S. (2015). Nezihe Meriç'in Öykülerinde Kronotop (zaman-uzam). Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi.
- Moran B. (2015). Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okumuş, S. & Şahin, İ. (2012). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarında Zaman ve Mekân Bağlamında Yabancılaşmanın Tezahürleri. ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. 3 (5) 108-120.
- Ratiani, İ. (2005). Antiutopya Romanında Kronotop, Tiflis: TSU Yayınları.
- Şahin, İ. & Okumuş, S. (2012). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Romanlarında Yabancılaşmaya Karşı Gösterilen Mukavemet ve Örnek Kişiler. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. 5 (22) 166-173.
- Tanpınar A. H. (2012). Saatleri Ayarlama Enstitüsü, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tanpınar A. H. (2012). Bütün Şiirleri, İstanbul: Dergah Yayınları.